

Gråzonens dilemma

En svensk balansgång under andra världskriget

av Maria Gussarsson och Kristina Kihlström¹

Résumé

The situation in Ukraine since 2014 is often referred to as a *grey zone* – a conflict that takes place between peace and formal war. Such a conflict is conducted by means that are often connected to hybrid warfare, for instance sabotage, propaganda, and illegal intelligence activities. It is often as difficult as precarious to handle such antagonistic actions. They must be tackled, but without provoking the antagonistic state to even more robust actions or maybe even declaration of war. This is obviously particularly delicate concerning the military forces. It is regarded today that Sweden runs a risk of ending up in a grey zone situation. It is, for instance, mentioned in the military strategic doctrine of 2016. The doctrine states that such a situation must be handled pragmatically. However, it is not elaborated on specifically *how* this should be done. In this article, we want to give a historical perspective on this. We argue that during the Second World War, Sweden was indeed in a grey zone situation, and here we can find concrete examples of how it was dealt with. The methods concerning the military forces' possibilities and limitations to act then, could be summarized as a result of indulgence, compromises and creative solutions.

SKILLNADEN MELLAN KRIG och fred kan ibland vara vag. I ett fall då uppenbara hot och antagonistiska åtgärder riktas mot ett land medan det formellt sett fortfarande befinner sig i fred, råder vad som ibland brukar kallas ett gråzonsläge. Ett exempel är den situation som Ukraina befinner sig i sedan 2014. Likaså talas ofta om en möjlig, hotande gråzonsproblematik i den diskurs som rör det svenska försvaret.

Den nämnda definitionen av ”gråzon” är dock grovhuggen och vag. Trots den allvarliga hotbild som det innebär, råder kring begreppet i själva verket betydande skiljaktigheter och oklarheter bland forskare, liksom i militärt och myndighetsbruk. Författarna vill i den här artikeln dels diskutera själva begreppet ”gråzon”. Dels menar vi att Sverige faktiskt tidigare – under andra världskriget

– har befunnit sig i ett läge som skulle kunna karaktäriseras som gråzon, och vi vill med hjälp av det historiska exemplet belysa hur man då hanterade det.

Gråzonsläge i Ukraina

Mellan år 1921 och 1954 ändrades Ukrainas landgräns sex gånger, främst kopplat till andra världskriget. Efter Sovjetunionens fall 1991 och Warszawapaktens upplösning flyttade Nato fram sina positioner. Mellan 1999 och 2004 hade inte mindre än tolv forna öststater allierat sig med väst, och 2008 fick Georgien och Ukraina erbjudande om medlemskap längre fram i tiden. Detta sköts dock upp, sedan Tyskland och Frankrike ansåg att en sådan utvidgning skulle vara för provocerande gentemot Ryssland.

Ukraina kan politiskt delas in i två färger. Orange står för en nationalstat som är kulturellt fristående och talar ett språk. De som förespråkar den linjen anser att Ukraina ska vara mer knutet till Europa. Den blå färgen speglar en förståelse för de utmaningar som landet står inför avseende regioner som har andra historiska och kulturella erfarenheter. Ukraina anses vara en ”statsnation” med olika traditioner och där man erkänner ryska som ett andra språk.²

2014 slöt EU och Ukraina ett associeringsavtal och kort därpå fördömde den pro-västliga, orangea rörelsen regeringens beslut att förlänga det hyresavtal mellan Ukraina och Ryssland, som gav det sistnämnda landet tillgång till en strategiskt viktig marinbas i Sevastopol. Detta var två händelser som kan ha påverkat Rysslands agerande vid annekteringen av Krim 2014. Ryssland genomförde övertagandet av Krim med hjälp av soldater som inte bar någon nationsbeteckning och av den ryssvänliga befolkning som genom val röstade för att tillhöra Ryssland. Detta fortsatte med att ukrainska separatister tog över i Donetsk och Luhansk, och där fortgår sedan 2015 stridigheter om det politiska styret i provinserna.

Michail Margelov, ordförande för ryska utrikesutskottet, i ett inlägg i det Moskva-baserade diskussionsforumet *Valdaiclub.com* har kommenterat västs reaktioner på följande vis:

Sedan början av den ukrainska krisen har västländerna vägrat överge principen att endast västliga intressen är legitima. De har heller inte lärt sig läxan av händelserna i augusti 2008 när Ryssland ingrep i det krig som utlöstes av Michail Saakasjvilis regim. Den georgiska krisen borde ha gjort klart för alla att Ryssland inte bara är berett att göra sin röst hörd, utan också att

använda våld när dess nationella intressen står på spel.³

Trots många års strider har det i Ukraina-konflikten till dags dato inte förklarats krig av någon part. När Krim annekterades gjordes det utan att vara ett öppet ryskt väpnat angrepp, samtidigt som omvärlden insåg att utgången var att Krim skulle komma att införlivas i den ryska federationen. Ukraina försökte få andra länder att reagera mot Ryssland men avstod självt från att försöka ta tillbaka Krim. Landets dilemma var mångfacetterat. Det fanns inte kapacitet att militärt möta ett ryskt militärt angrepp, inte heller någon allierad att luta sig mot eller få militär hjälp av. Ryssland, å sin sida, ville inte anklagas för att starta ett krig med tanke på de följder som då skulle komma från övriga världen. I Moskva har man därför i stället hävdad att det varit ukrainska separatister som genomfört både annekteringen av Krim och startat de strider som pågår än i dag i de östra delarna i Ukraina.

Ukraina har i denna gråzonssituation varit tvunget att hantera ryskt agerande i form av vilseledning, påverkansoperationer, konventionell krigföring och förnekelsestrategi. Det pågår exempelvis en ständig kamp om radio- och tv-master i östra Ukraina. Ukraina har en avsevärt äldre tekniknivå och mycket rysk materiel, medan Ryssland dominerar det elektromagnetiska spektrumet vilket innebär att Ryssland exempelvis kan störa ut ledningssystem och mobiltelefoner. Det som tydligt framträder är antalet påverkansoperationer mot hela samhället. Det har skett i form av falska nyheter och påhittade historier.

I boken *Ukraina – gränlandet* beskrivs hur rysk press och tv återgav konflikten i Donbas. Exempelvis sades ukrainska styrkor bedriva straffexpeditioner och utrensningsoperationer. Det hävdades till och med att de

skulle ha korsfäst barn, och tillfångatagna ukrainska soldater tvingades i rysk teve säga att de inte förstod varför de skulle strida.⁴ Därutöver fanns propaganda kring regeringens förmåga att leda staten, att den skulle vara korrupt. Det används för att synliggöra problem som bottnar delvis i hur populationen, religionstillhörighet och hur invånarna har behandlats samt att den ryskspråkiga befolkningen inte känner sig välkommen som ukrainare, därutöver även påvisa att ukrainska soldater och poliser gått över till separatisterna.⁵

Ukraina och Ryssland har båda av olika anledningar intresse av att den pågående konflikten inte ska övergå till formellt krig. I gråzonläget används olika metoder som innebär att man inte kan bevisa exakt vem som gjort vad, samtidigt som det hänvisas till en demokratisk process. Är det vad som Richard Sakwa har benämnt en *kall fred* som vi upplever, en olöst geopolitisk konflikt som antingen går att lösa genom förhandling eller att det går över i ett fullskaligt krig?⁶ Det Ukraina gör är att satsa på totalförsvaret inom förvaltning, gränsbevakning och polisväsendet. Betydelsen att statsapparaten står intakt och trovärdig är central. Det är ett viktigt arbete för regeringen att ena folket och öka säkerheten. Det finns en misstänksamhet mot korruption, lojalitet mot landet och vilka aktörer som man kan lita på. Det finns ett fokus på att få igång ett totalförsvaret samtidigt som det militära försvaret har förstärkts efterhand.

Gråzonbegreppet och Sverige som historiskt exempel

Ukraina brukar som nämnts anges som ett nutida exempel på gråzonläge. Men det konstaterades att den definition av begreppet som gavs i artikelns inledning, ”ett läge då uppenbara hot och antagonistiska åtgärder

riktas mot ett land medan det formellt sett fortfarande befinner sig i fred”, är grovhuggen och vag.

Ändå är den faktiskt mer utförlig än vad som ofta förekommer i litteraturen. Exempelvis beskriver Mikael Weissman och Peter Braun ”gråzon” helt enkelt som ett läge mellan fred och krig.⁷ Elizabeth G Troeder ger däremot en utförlig redogörelse för begreppets ursprung och innebörd inom den amerikanska försvarsmakten. Det myntades, skriver hon, av U.S. Army’s Special Operations Command för att beskriva aktiviteter, aktioner och konflikter som utspelas i gränslandet mellan krig och fred, ett gränsland som beskrivs som en ”intensiv politisk, ekonomisk, informationsmässig och militär konkurrens, vilken är häftigare till sin natur än vanlig mellanstatlig diplomati, men som inte omfattas av konventionell krigföring”.⁸

Om själva begreppet ”gråzon” ofta behandlats mycket knapphändigt, har däremot flera författare fokuserat betydligt mer på aspekter som rör gråzonens medel och bakomliggande orsaker. Här finns en stark koppling till ytterligare ett begrepp – ”hybridkrigföring” – som det således också finns anledning att se lite närmare på.

Till att börja med kan man konstatera att det finns en viss skillnad i hur författarna ser på kopplingen mellan gråzon och hybridkrig. Troeder menar att de båda begreppen i själva verket är synonyma.⁹ Peter R Mansoor anser i stället att hybridkrigföring handlar om uttalat krig, utövat av konventionella och irreguljära styrkor.¹⁰ Braun, slutligen, menar att hybridkrigföring kan förekomma i både formellt krig eller en situation då ett sådant ej proklamerats,¹¹ det vill säga en gråzon. När det gäller hybridkrigens medel finns däremot en samstämmighet i att de kan sammanfattas som en mix av olika typer av krigföring, både konventionella och icke-konventionella. Mer konkret kan

de sistnämnda enligt Weissman exempelvis bestå i insättande av militära styrkor utan nationsbeteckning, makt demonstrationer, påverkansoperationer under demokratiska val, politisk utpressning, ekonomiska påtryckningar, propaganda och sanktioner.¹²

Att hybridkrigföring och gråzoner överhuvudtaget uppstår, förklaras på olika sätt. Enligt Braun är de aktörer som tar till hybridkrigföring i regel relativt svaga och saknar förmåga att ställas mot en modern krigsmakt.¹³ Troeder ger däremot en helt annan bild. Hon refererar till U. S. Army War College, som slår fast att aktiviteter som en del i en gråzonsstrategi görs av ”stater som är missnöjda med status quo och beslutsamma att ändra viktiga aspekter av den globala maktfördelningen till sin fördel. Ovilliga att riskera eskalation genom militär äventyrlighet, använder sig dessa aktörer av sekvenser av gradvisa steg för att säkra en strategisk fördel.”¹⁴ Här finns alltså en klar betoning på stormakter som användare av gråzonsens medel för att nå de egna målen. Weissmann konstaterar att hybridkrigsbegreppet är problematiskt, men ställer sig själv bakom en definition som ligger nära ”asymmetrisk krigföring”. Detta innebär enkelt uttryckt krigföring med okonventionella medel som kompensation för en relativt svag konventionell styrka, som en aktör kan ta till mot en starkare fiende.¹⁵ Här står han alltså ganska nära Brauns ståndpunkt att det skulle handla om den svagares kamp mot den starkare.

Att det skulle kunna finnas en poäng för svagare aktörer att tillgripa hybridkrigföringens medel synes självklart. Men det kan ifrågasättas huruvida det främst skulle vara just dessa som tillgriper hybridkrigföringens medel, sådana används onekligen i dag även av stormakter som Ryssland och Kina. Det kan alltså finnas goda skäl, till exempel ut eller inrikespolitiska eller ekonomiska, att ta till dessa metoder i stället för att sätta in

en i och för sig överlägsen militär, konventionell styrka.

På grundval av dessa olika definitioner skulle vi sammanfattningsvis vilja anföra att gråzon är ett läge då ett land utsätts för fientliga aktioner av ett annat, men utan att formellt krig råder, och att de medel som används är till stora delar desamma som hybridkrigföringens, det vill säga ekonomisk och politisk utpressning, sabotage, propaganda, vilseledning, ”små män i jeans” med mera. Däremot inkluderar de, menar vi, inte insättandet av konventionella styrkor, vilket hör ihop med en krigssituation.

De beskrivningar som getts här ovan av gråzonsproblematiken, har främst utgått från de länder som på detta sätt försöker betvinga ett annat land. Men detta är ju bara ena sidan av myntet. På den andra finns de som utsätts för det antagonistiska handlandet, och de politiker, militära och civila myndigheter och andra, som rent konkret måste agera för att bemöta de olika typerna av hot. Gråzonsaktörer finns alltså på båda sidor. I den här artikeln ligger fokus främst på den försvarande parten.

I den svenska militärstrategiska doktrinen från 2016, MSD 16, beskrivs gråzonsproblematik som ”strategiska otydligheter som uppstår mellan fred och krig... Dessa otydligheter bildar en spänning mellan den inre och yttre säkerheten.”¹⁶ Mer konkret kan detta bestå av en rad olika typer av fientligt agerande, som till exempel ultimatumställande, sanktioner, makt demonstrationer, sabotage, specialoperationer och kränkningar.¹⁷

När och hur kan den svenska Försvarsmakten agera för att övervinna denna typ av hot? Svaret är att det förstås delvis handlar om resurser. Försvarsmakten kommer trots ökade resurser även fortsättningsvis att behöva handskas med begränsade medel. Det handlar också om att man inte kan bemöta dessa hot på ett sätt som undergräver rätts-

staten, således möjligheten att införa undantagstillstånd (ens i krig) vilket inte tillämpas här.¹⁸ Men vad som dessutom är centralt är att ett agerande naturligtvis inte heller får innebära en risk för att man provocerar fram en krigsförklaring. Det finns således uppenbara begränsningar för när och var man kan sätta in militära maktmedel. Ibland kan det dock finnas alternativa vägar för Försvarsmakten att agera, vägar som inte går stick i stäv med dessa begränsningar. I Försvarsberedningens rapport 2017 poängteras att ett gråzonsläge är något som måste hanteras av många aktörer tillsammans:

Det ankommer [...] på många olika samhällsaktörer och ytterst enskilda individer att identifiera och ha beredskap att agera, men också att samverka effektivt för att få ett helhetsperspektiv och gemensamt möta en angripare som utnyttjar metoder i gränslandet mellan fred och krig.¹⁹

MSD 16 utgör riktlinjer för hur Försvarsmakten ska agera i händelse av att Sverige råkar in i en gråzonssituation. Men frågan är hur detta agerande kan komma att se ut i praktiken när läget blir skarpt, när nya och oväntade hot dyker upp. I MSD 16 slås fast att ”/g/råzonproblematiken måste förstås och hanteras pragmatiskt.”²⁰ Försvarsmakten måste i ett gråzonsläge navigera mellan en rad begränsningar och förutsättningar för att kunna uppnå en så god effekt som möjligt för att maximera effektiviteten. Man måste alltså agera smart och i samverkan med andra aktörer i samhället. Om man drar ihop trådarna skulle det kunna sammanfattas som att man måste uppnå...

- största möjliga effekt som personella, materiella, ekonomiska och juridiska ramar tillåter, ett så litet dränage av resurser som möjligt,

- minsta möjlig insats med största möjliga utfall,
- mest kraftfulla insats med minsta möjliga risk,
- en balansgång mellan att inte provocera och samtidigt hålla sig väl med flera olika aktörer,
- en balansgång mellan att inte provocera och ändå förbereda sig för det värsta.

I artikeln vill författarna studera hur Försvarsmakten kan agera i en gråzonkontext utifrån de begränsningar som kan uppstå i form av risk för provokation och tillgång till resurser, och hur man kan använda sig av civila aktörer för att fylla de luckor Försvarsmakten av dessa skäl inte kan åta sig att hantera.

Det perspektiv vi utgår ifrån är historiskt. Vi menar att Sverige under åtminstone perioder av andra världskriget befann sig i en gråzonssituation. Vid några tillfällen tycktes möjligheten att förbli i fred hänga på en skör tråd. Krigförande makter ställde krav på Sverige för att tvinga igenom sin vilja. De bedrev underrättelseverksamhet och propaganda, och sabotage utfördes av deras agenter på svensk mark. Utifrån de definitioner som angetts av de här nämnda forskarna och i MSD 16, finns alltså grund för att kalla detta för ett gråzonsläge. Genom detta historiska exempel kan man således ”med facit i hand” och utifrån ett relativt gott källäge studera både problematiken kring hur man i Sverige betedde sig som en gråzonaktör.

I denna artikel avses inte försök göras att ge några svar på framtida scenarier. En grundläggande insikt historien kan ge oss är att framtiden aldrig helt går att förutsäga. Däremot ger historien oss en möjlighet att ta fasta på och lära oss av tidigare erfarenheter, så att vi blir bättre rustade för att bemöta samtida och framtida utmaningar.

Vi kommer alltså att lyfta fram hur svensk militär tidigare har agerat i praktiken i ett gråzonsläge, således Sveriges situation under andra världskriget. Det handlar om huruvida denna situation, för att använda formuleringen i MSD 16, ”hantera/t/s pragmatiskt”.

Vi kommer i studien att lyfta några specifika skeenden eller företeelser som blev särskilt känsliga och svårhanterliga ur ett gråzonsperspektiv. Det handlar om tyska krav som ställdes på Sverige efter anfallet på Norge och svenskt stöd till det ockuperade grannlandet i väst, samt om utländsk underrättelsetjänst bedriven i Sverige och den svenska motsvarigheten. Vi kommer att belysa hur dessa frågor kom att hanteras av den svenska krigsmakten eller av krigsmakt och civila myndigheter/enskilda aktörer i samverkan.

Sverige och andra världskriget har inom forskningen bearbetats i ett stort antal verk. I denna artikel har referenser framförallt hämtats ur litteratur om Sverige under andra världskriget och beredskapen generellt, samt mer specifikt om det svenska agerandet rörande ockupationen av Norge och om underrättelseverksamhet och sabotage.

Standardverket *Sveriges militära beredskap 1939–1945*, under redaktör Carl-Axel Wangel (1982), erbjuder en god överblick över det svenska totalförsvaret under krigsåren, medan Åke Uhlin i sin avhandling *Februarikrisen 1942: Svensk säkerhetspolitisk och militär planering 1941–1942* (1972) har analyserat en för Sverige särskilt känslig period. Det band i sex delar om andra världskriget, *Stormvarning: Sverige inför andra världskriget; Urladdning: 1940 – blixtkrigens år; I orkanens öga: 1941 – osäker neutralitet; Vindkantring: 1942 – politisk kursändring; Nya fronter: 1943? – spänd väntan; Vårstormar: 1944 – krigsslutet skönjes; Hori-*

sonten klarnar: 1945 – krigsslut, som getts ut under redaktörskap av Bo Hugemark, Bo Huldt och Klaus-Richard Böhme vid Militärhistoriska avdelningen, Försvarshögskolan, innehåller en rad texter av intresse för denna artikel. I *Broderfolk i ofredstid: Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig* (1991) av Stig Ekman och Ole Kristian Grimnes (red.) diskuteras de norsk-svenska kontakterna. Författarna kommer även in på svensk och utländsk underrättelsetjänst, då just relationerna till Norge här var av stor betydelse.

Rörande underrättelseverksamhet och sabotage har artikeln även tagit stöd i av Janne Flygheds avhandling *Rättsstat i kris: spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget* (1992), samt artikeln ”Utrikespolitiken och rätten. Exemplet spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget” (1992). Till dessa har här även lagts ytterligare tre verk om svensk underrättelsetjänst, Jan Ottosson och Lars Magnusson: *Hemliga makter: Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget* (1991), antologin *Kvalificerat hemlig. Fyra studier om svensk underrättelsetjänst och underrättelsetjänst i Sverige* (2002) av Per Iko och Kent Zetterberg (red), samt Rune Svenssons uppsats ”Sveriges hemliga vapen? C-byråns verksamhet under andra världskriget, en analys av mål, medel, organisation och verksamhet i stort” (1998), medan Wilhelm Agrells, *Stora sabotageligan. Kominterns och Sovjetunionens underjordiska nätverk i Sverige* (2016) kompletterar temat sabotage.

Förutom denna referenslitteratur om Sverige och andra världskriget har i viss utsträckning även källmaterial använts, bestående av arkivhandlingar, rapporter, tidningsartiklar och dåvarande statsminister Per Albin Hanssons dagböcker.

Militära frivilliginsatser, sabotage och utländsk under rättelseverksamhet: Sverige under andra världskriget

Trots att Sverige inte var en av de stridande parterna i andra världskriget kom landet att drabbas på många sätt. Det svenska luft- rummet kränktes vid upprepade tillfällen, svenska fartyg sänktes, tillförseln av livs- medel och andra förnödenheter stramades åt, flyktingar tog sin tillflykt till Sverige, underrättelseverksamhet och motståndskamp bedrevs från svenskt territorium etc.

Finska vinterkriget 1939–40 och Tysklands anfall mot Danmark och Norge i april 1940 innebar att kriget kom alldeles inpå och hotade även Sverige. En annan mycket kritisk tidpunkt inträffade i början av 1942. Från hösten 1941 drevs en uppenbart anti-svensk linje i tysk press, initierad av Goebbels.²¹ Tyskarna ansåg inte Sverige vara tillräckligt tyskvänligt, och antog, tvärtom, att svenskar inte skulle försöka slå tillbaka ett eventuellt brittiskt anfall. Detta skulle kunna få mycket negativa konsekvenser för Tyskland, och för att förhindra en sådan händelseutveckling började man planera ett angrepp mot Sverige. Nyheten om dessa förberedelser nådde Sverige genom rykten och underrättelser.

Händelseutvecklingen ställdes på sin spets under den så kallade Februari krisen 1942, då Sverige lyckades avvärja hotet genom två åtgärder, en militär och en civil. En omfattande mobilisering inleddes längs norska gränsen under förevändning att det enbart rörde sig om en övning, och via ambassaden i Helsingfors lät man ”läcka hemlig information” till Tyskland om att man planerade stå emot ett eventuellt anfall västerifrån.²² Slutligen innebar också de sista månaderna av kriget en ökad hotsituation för Sverige,

då det föreföll oklart hur nedkämpandet av tyskarna i Norge och Finland skulle utlöpa.

Efter det tyska och sovjetiska anfallet på Polen i september 1939 följde på tyskarnas västfront en flera månader period av ”låt-saskrig” mellan Tyskland å ena sidan och Storbritannien och Frankrike å den andra. De skandinaviska staterna stod alla utanför konflikten. Ett par veckor efter krigsutbrottet hölls en konferens med de danska, norska, svenska och finska stats- och utrikesminist- rarna, då det skulle diskuteras hur det nord- iska samarbetet skulle kunna fortsätta även under de extraordinära omständigheterna.²³

Detta innebar dock inte att Sverige nu förband sig till en strikt neutralitet i vid bemärkelse. En knapp vecka efter krigsut- brottet förklarade statsminister Hansson i sitt öppningsanförande att möjligheterna att hålla Sverige utanför den stora konflikten var goda, liksom att klara försörjningsmöj- ligheterna.²⁴ Och just handeln, rapportera- de *Dagens Nyheter*, var det som Tyskland lyfte i fråga om möjligheterna till bevarad neutralitet.

Tyskland har gentemot de neutrala staterna förklarat sig principiellt berett att fortsätta den normala varuexporten till dessa stater och motta den normala varuimporten däri- från. Tyska regeringen har uttalat sin för- väntan och *sitt krav* [vår kurs.] att dessa stater å sin sida skola principiellt handla likadant gentemot Tyskland.²⁵

Sverige skulle i och för sig, slog tyskarna fast, få fortsätta även med sin handel också till de allierade. Men med tanke på hur viktig den svenska järnmalmsexporten var för den tyska krigsindustrin kom de allierade att be- trakta detta som mycket kontroversiellt ur ett neutralitetsperspektiv.

I fråga om finska vinterkriget förklarade regeringen Sverige vara ”icke krigförande”, vilket innebar att man hade en viss hand-

lingsfrihet i att stödja den finska krigsinsatsen. Cirka 8 000 svenskar kom att tjänstgöra som frivilliga i kriget med regeringens och Krigsmaktens goda minne (många officerare gavs i detta syfte tjänstledighet) och ett betydande materiellt stöd gavs. Bland annat ställdes 12 svenska jaktplan – en tredjedel av det svenska jaktflyget – till Finlands förfogande, och ett antal plan från USA, Storbritannien, Frankrike och Italien levererades via Sverige.²⁶

Stödet till Finland gavs utan att Sovjetunionen tycks ha reagerat nämnvärt, och risken för att det skulle dra in Sverige i kriget var därför begränsad. Kanske det största hotet mot freden vid denna tidpunkt i stället kom från ett helt annat håll. Redan tidigt började den tyska marinledningen plädera för att Tyskland borde lägga under sig Norge för att förhindra att britterna gjorde detsamma. Då skulle britterna nämligen, menade man, kunna neka tyska fartyg tillträde till Atlanten och stoppa den för tyska krigsmakten så viktiga svenska järnmalmsexporten till Tyskland. För de allierade var det av motsvarande skäl av stor vikt att förvägra tyskarna kontroll över den norska kusten. Det var det egentliga huvudskälet till att de under vinterkriget planerade och det i Nationernas förbund pläderades för en militär insats i Finland. Genom att landsätta trupper i Norge och därifrån transportera dem genom Sverige till Finland, skulle man kunna erbjuda detta land stöd i kriget mot Sovjetunionen. Men, dessutom skulle det innebära att man tvingade in Norge och Sverige på den allierade sidan.

Då en vapenvila slöts mellan Finland och Sovjetunionen i mars 1940 rann tankarna på en brittisk-fransk intervention ut i sanden. Vid samma tid tog kriget i väst dock en ny utveckling vilket än en gång fick implikationer för Norge. Tyskarna inledde en kraftsamling längs sin västra front och

Östersjökusten, och britterna svarade på detta med att förberedde en insats med minering mot den norska kusten. I början av april 1940 började man i Stockholm oro sig på allvar för en utvidgning av kriget och risken för att Sverige skulle kunna komma att dras in i det.

Den 4 april begärde ÖB Olof Thörnell att beredskapen skulle höjas innan ett tyskt anfall mot grannländerna startade. Att också Sverige skulle anfallas i detta läge ansågs det däremot inte finnas någon risk för. Denna propå avslogs dock av regeringen. Den 5 april överlämnades en brittisk-fransk not till den svenska regeringen, där de båda allierade anklagade Sverige för att inte upprätthålla sitt oberoende gentemot Tyskland. Detta fick regeringen att dagen efter på nytt ta upp Thörnells förfrågan, och nu fattades beslut om en viss, dock starkt begränsad, mobilisering, vilket trädde i kraft den 8 april.²⁷ Samma dag inledde britterna en minering av norska farvatten i ett försök att hindra tyskarna att bemäktiga sig den norska Atlantkusten. Men i Berlin hade man redan utarbetat en plan för anfall på Norge och Danmark, och den 9 april iscensattes dessa. Kriget kom nu mycket nära Sveriges gränser.

I samband med det tyska anfallet mot grannländerna fick statsminister Hansson besked av tyske ministern i Stockholm att Tyskland *inte* planerade ett anfall också på Sverige. Men samtidigt överlämnades en not om att Berlin krävde att landet skulle förhålla sig strikt neutralt.²⁸ Sverige fick inte genomföra mobiliserings- och uppmarschåtgärder, vilka kunde betraktas som ett hot mot Tysklands insatser mot Danmark och Norge.²⁹ I samma linje låg även kravet att svenska örlogsfartyg skulle hållas inom tre sjömilers avstånd från Sveriges kust. Däremot kan ytterligare två krav tyckas oförenliga med den neutralitet som man ville tvinga svenskarna att påta sig: Sverige måste tillåta

att Tyskland använde sig av det svenska telefon- och telegrafnätet för sin kommunikation till Norge och tillse att de svenska malmleveranserna till Tyskland inte stoppades.

Den 13 april tog Sveriges ÖB Olof Thörnell emot den brittiske amiralen Edward Evans och den franske generalen Eugène Mittelhauser i Stockholm. De meddelade att deras respektive regeringar planerade ett ingripande i Norge, och ville att Sverige skulle medverka i aktionen. Thörnell och senare även utrikesminister Günther klargjorde dock att ett sådant ingripande inte kunde bli aktuellt.³⁰ Regeringen förklarade landet neutralt i kriget mellan Tyskland och Norge, och för att understryka denna hållning infördes den 14 april att svenska luftvärn skulle skjuta mot allt främmande flyg över svenskt territorium. För att säkra landets gränser mot ett tyskt anfall genomfördes, trots tyskarnas krav på motsatsen, en stegvis, försiktig mobilisering och de truppförflyttningar mot gränsen som gjordes motiverades med att de skulle ”förlägg/a/s för övningar”.³¹

Kravet på tyska transiteringar genom Sverige avlogs till en början. Thörnell menade dock att ett strikt nej kunde leda till ett anfall också mot Sverige. Han rekommenderade därför en mjukare hållning i frågan och lät samtidigt som en säkerhetsåtgärd sätta svenska styrkor i högsta beredskap. Den 21 maj, hölls ett möte mellan den Sveriges ÖB och befälhavaren för de tyska styrkorna i Norge, general von Falkenhorst, för att diskutera frågor av militär natur som rörde förhållandena vid den norsk-svenska gränsen. Under detta kritiserades Sverige för att ha underlättat för norska soldater att efter flykt till Sverige återvända hem för att fortsätta striderna, och för att låta svenska frivilliga slåss i Norge. I gengäld lyfte Thörnell en problematik med att tyskarna upprepade gånger kränkt svenskt luftrum.³² Detta möte ledde bland annat till en svensk strikt

hållning vis-à-vis frivilliginsatser i Norge och att de tyska överflygningarna minskade.

Det tyska anfallet mot Danmark blev en snabb och effektiv affär. Det som skedde samtidigt mot Norge kom däremot att leda till två månaders stridigheter innan landet förklarades besegrat, medan Sverige även fortsättningsvis kunde hållas utanför kriget.

Ett av de fyra kraven Tyskland ställde på Sverige den 9 april var, som nämnts, att få använda de svenska telefon- och telegraflinjerna för sin kommunikation till Norge. Detta var naturligtvis högst kontroversiellt ur ett neutralitetsperspektiv. Situationen var dock så prekär, risken för att Sverige skulle dras in i kriget så uppenbar, att regeringen ändå gick med på detta. Man måste alltså böja sig för den hotande stormaktens krav, och det visade sig att man faktiskt kunde få ut en klar fördel av det. Genom att tillåta den tyska kommunikationen passera via Sverige, kunde svenskarna fånga upp information som var av väsentlig betydelse för krigets fortsatta händelseutveckling och för försvaret av Sverige.

Den organisation som hanterade avlyssningen av telefon- och telegraflinjer var Försvarmaktens kryptoavdelning. Men för att komma åt hemlig information som meddelades denna väg krävdes också att man kunde knäcka det tyska kryptosystemet. När kriget brutit ut 1939 hade på eget initiativ matematikern och uppsalaprofessorn Arne Beurling, som i egenskap av ung akademiker i början av 1930-talet deltagit i marininstabens utbildningar i kryptologi och forcering, tagit kontakt med denna avdelning för att erbjuda sina tjänster.³³ Kort efter det att tyskarna hade börjat använda sig av det svenska telegrafnätet lyckades han knäcka den tyska chifferingen.³⁴ Genom att utnyttja den situation som uppkom genom tyskarnas krav på tillgång till de svenska telefon- och telegraflinjerna fick den svenska militärled-

ningen med hjälp av Beurling tillgång till en ovärderlig källa ur underrättelsesynpunkt.

I början av juni tvingades den norska regeringen erkänna sig besegrad. Därmed påbörjades ockupationen av hela Norge och ett lugnare skede för de tyska styrkor som var förlagda där. Under utrikesnämndens sammanträde i Stockholm den 18 juni diskuterades en tysk begäran om transitering av soldater på permission mellan Tyskland och Norge. Dessa transporter måste gå via Sveriges järnvägar. Samtidigt innebar slutet på kriget i både Norge och Finland att det akuta, direkta hotet mot Sverige tycktes nu tona ned, och försvarsminister Per Edvin Skölds kunde därför under samma möte redogöra för permitteringar och hemförlorningar av vissa delar av den svenska krigsmakten.³⁵

Den 8 juli slöts ett första av en rad transiteringsavtal mellan Sverige och Tyskland, som innebar att obeväpnade soldater på permission och en begränsad mängd materiel fick transporteras genom Sverige. En utgångspunkt för de avtal som reglerade trafiken var att det skulle finnas balans mellan in- och utförsel i Norge. Det vill säga transporter skulle inte möjliggöra en tysk styrkeuppbyggnad i Norge. Så skedde dock inte. Mer materiel och fler soldater tog vägen norrut till Norge, än vice-versa.

Den tyska permittenttrafiken genom Sverige sommaren 1940 blev bara början på en rad tillfällen då Tyskland begärde och beviljades att få tillgång till svenska järnvägsförbindelser. Att detta skulle innebära en tysk styrkeuppbyggnad i Norge var något som starkt oroade britterna, som därför, i februari 1941, avkrävde svenskarna ett löfte om att inte ge efter för fler tyska krav av detta slag. Kort därefter avslog regeringen således en ny tysk propå, men man kom snart att backa från detta beslut, och transittrafiken genom Sverige fortsatte. Att låta en ut-

ländsk krigsmakts soldater passera genom landet var onekligen politiskt mycket känsligt, och dessa tågtransporter bevakades därför av svensk militär. En beväpnad svensk eskort kunde ge sken av att hålla det svenska försvaret och neutraliteten högt, men den kunde också de facto skydda tyska soldater mot möjliga attentat, ett scenario som annars naturligtvis hade kunnat bli mycket problematiskt för Sveriges del.

I juni 1941 ställdes problematiken kring de tyska kraven rörande transitering på sin spets. Regeringen i Berlin begärde då att via Sverige få flytta över en division från Norge till Finland inför anfallet på Sovjetunionen. De tidigare tyska trupptransporterna på svenska järnvägar hade rört icke-stridande förband, och regeringen i Stockholm hade därför kunnat motivera beslutet att bevilja kravet med att transportererna inte hade någon egentlig påverkan på kriget. En eftergift rörande detta nya krav skulle dock tveklöst innebära ett flagrant brott mot Haagkonventionen. Regeringen vågade dock inte stå emot den tyska begäran, och mellan den 25 juni och 12 juli kunde således den så kallade Engelbrechtdivisionen passera genom Sverige för att sättas in i Operation Barbarossa. Detta utgör ett av de mest kontroversiella inslagen i den svenska neutralitetspolitiken under andra världskriget.

I krigets senare skede, då det stod klart att Tyskland med all sannolikhet skulle komma att förlora kriget, började den svenska regeringen att alltmer konsekvent säga nej till nya krav på tillgång till de svenska järnvägarna.

Efter Norges formella kapitulation i juni 1940 kom den norska motståndsrörelsen att fortsätta bekämpa den tyska ockupationsmakten. Sverige kom under de följande åren att spela en betydande roll som tillflyktsort för flyktingar och en plattform för den fortsatta motståndskampen, men präglades å andra sidan också ofta av ett avstånd gent-

emot det västra grannlandet. Agerandet vis-à-vis Norge skiljde sig därmed betydligt åt från det stöd som visats för Finland några månader tidigare.

Gentemot Norge fanns en betydande skepsis och försiktighet från både politiskt och militärt håll. Kersti Blidberg menar att en grundläggande förklaring låg i att relationerna mellan de båda länderna fortfarande var ärrade efter unionsupplösningen 1905, vilket i sin tur torde vara en viktig anledning till att kontakterna mellan den svenska och norska försvarsstaben var få och knackiga.³⁶ Blidberg lyfter även fram en tredje förklaring till hållningen: Det fanns länge betydande protyska stämningar i den svenska militärledningen. När överste Carl August Ehrensvärd hösten 1942 förordnades till chef för Försvarsstabens Sektion I, som omfattade bland annat armé-, luftförsvars-, kommunikations och signalavdelningarna, innebar det dock att en attitydförändring ägde rum i detta hänseende. Ytterligare en chefställsättning vid denna tid, då överstelöjtnant Nils Swedlund utnämndes till avdelningschef i Försvarsstaben, spelade en betydande roll för denna omsvängning.³⁷

Ett tredje skäl till det återhållsamma förhållningssättet var förstås att kriget våren 1940 kom Sverige mycket nära. Landet var i själva verket helt omringat av det, och det expanderande Tyskland tycktes starkare än någonsin. Anders Berge konstaterar att insatserna i Finland kunde motiveras utifrån ett svenskt egenintresse, ett svenskt bistånd till det finska försvaret kunde hålla stormakten Sovjetunionen på avstånd från Sverige. I fråga om Norge var situationen dock anorlunda, fortsätter han. ”Ingenting i skendet efter den 9 april tydde på att Norge på liknande sätt kunde tjäna som en framskjuten svensk försvarslinje.”³⁸

Möjligheten av ett svenskt stöd till den norska motståndskampen var naturligtvis

något som inte sågs med blida ögon från tysk sida. Herman Göring förklarade redan i april 1940 att relationerna mellan Sverige och Tyskland i och för sig var så goda att ett krig mellan dem tycktes uteslutet. Men, förtydligade han, om...

Sverige av en eller annan anledning, exempelvis genom att lämna bistånd till Norge, kunde komma att indragas i det stora kriget på de allierades sida eller åtminstone komma i motsatsförhållande till Tyskland, vore risken för en tysk aktion givetvis högst avsevärd.³⁹

Göring poängterade särskilt att insatser av svenska frivilliga i den norska motståndskampen ogillades kraftigt. Även Hitler ska ha varit tydlig på den punkten, och krävt att den svenska regeringen inte på något sätt agerade till stöd för den norska motståndsrörelsen. I Stockholm, den 11 april 1940, togs frågan om svenska militära frivilliginsatser upp under en statsrådsberedning, då också ÖB Thörnell närvarade. I Hanssons anteckningar från mötet konstateras att statsministern då förklarat att ”... frivilliga ej tänkes. – Manskap och off behövs hemma.”⁴⁰ Samma dag utgick en order från arméchefen Per Sylan till arméfördelningarnas och Övre Norrlands militärområdes befäl om att information om frivilligtjänst i Norge inte fick förekomma, och att krigsfrivilliga inte borde antas. Detta kom ändå att ske, men i betydligt mer begränsad omfattning än i fråga om stödet till Finland, och utan samma typ av organisation.

Motståndsrörelsen i Norge kom dock att bedrivas med Sverige som en av två externa plattformar (den andra var Storbritannien). Stockholm blev ett slags transitpunkt för militära underrättelser rörande Norge, och motståndsmän och -kvinnor rörde sig ofta över gränsen mellan de båda länderna.

Tusentals norska flyktingar tog sin tillflykt till Sverige under den tyska invasionen och ockupationen. Det rörde sig om civila och militärer, politiker och statsanställda, unga män som inte ville slåss för tyskarna och judar som hotades av nazisternas förföljelser. Mottagandet i Sverige varierade kraftigt över tid, beroende på vilken grupp man tillhörde och var flyktingarna kom över gränsen. I ockupationens början oroades svenska myndigheter över flyktingar som kunde komma att använda Sverige som bas eller transportväg för att fortsätta motståndskampen. Av den anledningen beslutades att unga vapenföra män inte skulle kategoriseras som politiska flyktingar, och de kunde därmed förvägras att komma in i landet. Bestämmelsen tockades dock betydligt mindre strängt i olika landfiskaldistrikt⁴¹ och med tiden kom också denna grupp flyktingar i Sverige att växa. Tor Arne Barstad menar att den svenska regeringen gång på gång blev överrumplad över händelsernas utveckling. Det norska agerandet på svensk mark under ockupationens inledning skedde ofta i strid med svenska lagar och bestämmelser, och bemöttes också därefter. Flyktingar stoppades ofta vid gränserna, och många arresterades för att senare deporteras. Men lagar och bestämmelser kom snart att anpassas till den uppkomna situationen.⁴²

I och med att det under 1943 stod alltmer klart att den tyska krigslyckan vänt svängde också den svenska regeringens hållning till de norska flyktingarna och motståndskampen. Det tog sig bland annat uttryck i en mer generös attityd i fråga om att ta emot flyktingar. Men en kanske än mer markant förändring i den svenska hållningen utgjordes av regeringens beslut att gå med på en norsk begäran om att få utbilda polistrupper i Sverige. Denna utbildning kom i själva verket att få en klart militär prägel.

I juni 1943 startade så kallade "hälsoläger" för unga manliga flyktingar i Sverige. I dessa

läger, som var helt norska, men skedde med de svenska myndigheternas godkännande, blev de vapenföra vaccinerade, klassificerade och fick en viss militär träning. Men de norska militära exilmyndigheterna ville gå längre än så, de ville utbilda vad som snarare kunde karaktäriseras som polisstyrkor med militära förtecken.

Att utbilda regelrätta militära förband i det neutrala Sverige var av naturliga skäl omöjligt, mer politiskt acceptabla polisavdelningar, tränade och utrustade som lätt infanteri, skulle däremot delvis kunna motsvara sådana styrkor. Frågan togs upp med de svenska kontakterna, bland annat chefen för underrättelsetjänstens C-byrå, Carl Petersén, som i sin tur tog ärendet vidare inom Försvarsstaben. Den som främst kom att engagera sig i frågan där var Nils Swedlund. Men det var inte huvudsakligen inom försvarsledningen som planerna på svensk sida drevs framåt, utan av dåvarande chefen för Statens Kriminaltekniska anstalt.

Från politiskt håll bromsades planerna på norska polisstyrkor. Men den 3 december 1943 gick den svenska regeringen ändå med på att låta utbilda norska polistrupper på svenskt territorium, dock med betydande restriktioner. Maximalt 8 000 poliser fick utbildas (denna siffra höjdes senare till 12 000). I varje läger som utbildningen ägde rum fick det finnas maximalt 500 man. Utbildningstiden begränsades till tre månader. Skjututbildning tilläts i fyra läger, och i varje sådant skulle det få finnas handeldvapen och granatkastare för en tredjedel av styrkan (antalet vapen kom så småningom att väsentligt överstiga denna andel).⁴³ Slutligen skulle samtliga vapen och ammunition vara svenska.⁴⁴ Själva genomförandet av utbildningen kom dessutom att ske genom den svenska Krigsmaktens försorg.

Det här upplägget gjordes för att det fanns en gräns för hur mycket vapen och ammuni-

tion den svenska försvarsmakten kunde undvara och för att regeringen ville undvika att provocera Tyskland. I och med att den tyska krigsmakten fick allt större problem gentemot de allierade förändrades dock också detta politiska incitament. Ju mer det stod klart att de allierade troligtvis skulle segra, ju mer angeläget tycktes det, av både politiska och militärstrategiska skäl, att stödja en norsk insats i samband med befrielsen. Ett sådant stöd kunde förbättra svenskarnas skamfilade anseende hos de allierade inför efterkrigsvärldens uppgörelser, och det kunde minska risken för att allierade styrkor, både brittisk/amerikanska och sovjetiska, skulle komma alldeles inpå den svenska gränsen. Efter ett beslut hösten 1944 om att danska polistrupper skulle kunna överföras från Sverige till Danmark och den danska motståndsrörelsen förses med svensk ammunition, tilläts även normmännen att få tillgång till ett mindre antal tyngre vapen.⁴⁵

Den svenska militärledningen gjorde dessutom egna förberedelser rörande Norge. Redan under hösten 1942 började Försvarsstaben dra upp planer för hur svenska trupper skulle kunna sättas in i Norge den dag tyskarna skulle tvingas lämna landet. Normmännen själva ansågs nämligen inte ha den styrka som behövdes för att själva kunna driva ut tyskarna och ta kontroll över landet. Denna operation, kallad ”Rädda Norge” var länge en rent svensk, militär angelägenhet, givetvis planerad under största sekretess. Först i hösten 1944 togs frågan om en svensk militär insats upp i regeringen, medan de första norsk-svenska militära kontakterna rörande detta ägde rum i april 1945.

Några svenska truppinsatser kom dock aldrig att göras. Vad som däremot genomfördes var de två fälttjänstövningar som den svenska försvarsstaben anordnade för norsk polistrupp den 1–8 december 1944 respektive den 6–14 april 1945. Övningarna leddes av

svenska officerare och innehöll också rent militära stridsmoment med tunga vapen.⁴⁶ Att de genomfördes kan i hög grad förklaras av att det nu stod helt klart att de allierade var på väg att vinna kriget, att man genom denna insats skulle kunna få ett visst inflytande över händelseutvecklingen i Norge och att man ville försäkra sig om att stå i så god dager som möjligt inför den vinnande sidan.

Det har redan nämnts att den svenska krigsmakten på flera olika sätt kunde inhämta värdefull information rörande den tyska krigsplaneringen från Norge. Den kunde snappas upp i svenska telefon- eller telegraflinjer, den kunde fångas upp från tyska militärer under deras resor på svensk järnväg eller samlas in från personer som flydde eller av andra skäl passerade gränsen från Norge. Men underrättelsetjänst bedrevs i Sverige inte bara av svenska myndigheter. Ett speciellt slags hot mot den svenska förmågan att upprätthålla fred och stabilitet utgjordes av utländsk underrättelseverksamhet och sabotage som bedrevs i Sverige.

Det fanns under kriget en rad utländska säkerhetstjänster som bedrev underrättelseverksamhet i Sverige, de brittiska Secret Intelligence Service (SIS/MI6), Special Operations Executive (SOE) och vapengrenarnas egna säkerhetstjänster; det amerikanska Office of Strategic Service (OSS), den sovjetiska Huvudstyrelsen för underrättelsetjänsten (GRU) samt Folkkommisariatet för inrikes ärenden (NKVD), och i fråga om Tyskland, den nazistiska Sicherheitsdienst (SD) och krigsmaktens Abwehr. Den verksamhet dessa organisationer bedrev kunde omfatta ett brett spektrum av uppgifter, vilka kunde underminera den svenska motståndskraften. Den skotske militärhistorikern John Gilmour sammanfattar det på följande vis:

Det mest uppenbara var att en penetrering av svenska institutioner av dessa makters

agenter skulle i bästa fall minska den svenska politikens och de svenska beslutsfattarnas förmåga att dölja svagheter och avvikande meningar. I värsta fall kunde de komma att påverka svenska beslut till förmån för sina huvudmän. [...] Dessutom fanns där den ständigt närvarande risken att de krigförande makterna rekryterade svenska medborgare och styrde dem till att handla i strid mot svenska statens intressen...⁴⁷

Agenter för de utländska byråerna kunde rekryteras bland både utländska medborgare och svenskar. Kriminologen Janne Flyghed har beräknat antalet anhållanden för spioneri som gjordes av den civila myndigheten Allmänna säkerhetstjänsten under åren 1939–44 till 687. Av dessa var drygt hälften svenskar.⁴⁸ 413 personer anhölls för olovlig underrättelseverksamhet och ytterligare 108 för spioneri och/eller olovlig underrättelseverksamhet.⁴⁹ 38 procent av dem som anhölls för underrättelseverksamhet riktad mot Sverige drevs av protyska intressen, ungefär hälften så många av prosovjetiska.⁵⁰ Flyghed konstaterar vidare att typen av hot som dessa agenter representerade varierade över tid. Det direkta hotet mot själva Sverige, menar han, var från början av kriget fram till mitten av 1940 samt från 1942 till slutet av 1943 större än det som riktades mot landets förbindelser med annan stat; däremellan var syftet med dem framför allt det sistnämnda.⁵¹

Sommaren 1940 inrättades den brittiska Special Operations Executive, SOE, för att genom sabotage och propaganda bekämpa tyskarna i de ockuperade länderna. Den verksamhet som utfördes i Norge leddes från London. Men även den brittiska legationen i Stockholm kom här att spela en betydande roll. Härifrån leddes organiserandet av exempelvis vapensmuggling till norska motståndsmän.⁵² Men SOE låg även bakom ett planerat attentat i Sverige, som i maj 1940

ledde till stora rubriker i svensk press. En brittisk direktör, Alfred Rickman, och hans svenska privatsekreterare hade då gripits i Stockholm för förberedelse av ett sabotage. *Dagens Nyheter* rapporterade att...

Hittills ha sålunda anträffats cirka 190 kg. sprängämnen, 300 tändare, 324 brandbomber, cirka 200 tändhattar, 8 laddade minor, 8 mintändare, cirka 60 meter krutstubin, delvis med påsatta tändhattar, cirka 40 meter sprängstubin, 11 elektriska detonatorer, 4 tändandarur 4 sportväskor, fyllda med sprängämnen, samt diverse mekaniska tillbehör m m.⁵³

Den senare polisutredningen visade att agenten Rickman på order av SOE hade förberett en sprängning av Oxelösunds hamn för att förhindra svenska järnmalmstransporter till Tyskland. När det stod klart att de svenska myndigheterna fattat misstankar om att en aktion var på gång ställde SOE in uppdraget, men detta hindrade alltså inte att Rickman hann gripas för att senare dömas till åtta års fängelse. (Han kom dock att benådas i februari 1944.)

Nästan samtidigt med Rickman-fallet fängslades även den före den kommunistiske agenten Ernst Wollweber av svensk militär, detta skedde vid en rutinkontroll nära norska gränsen. Wollweber var född i Tyskland och hade varit riksdagsledamot fram till 1933, då han flydde till Danmark. Han ledde en kommunistisk, Moskvastyrd organisation med förgreningar i en rad europeiska länder, bland annat i Skandinavien, som ofta med våld agerade för att störa den tyska krigsmaskinen. I Sverige antogs han bland annat ha planerat ett sabotage för att störa den svenska hjälpen till Finland under vinterkriget.⁵⁴ I *Dagens Nyheter* den 10 juli 1941 sades Wollweber ha haft samröre med den svenska kommunistledaren Sven H.L.:son Linderot, som i juli 1941 misstänkts för ”viss

sabotageverksamhet mot fartyg”. Enligt tidningen var ärendet hemligt, men man kunde ändå referera till en Gestapo-rapport som pekade ut Linderot som...

en av ledarna i den organisation som haft till uppgift att dels organisera kommunistiska celler i fabrikena, dels utöva sabotage och industrispionage.⁵⁵

Med det påståendet finns naturligtvis ett uppenbart källkritiskt problem. Vi vet inte om *Dagens Nyheter* verkligen hade fått tag i en Gestapo-rapport, och om så verkligen var fallet vet vi inte om Gestapo gav en korrekt information. Men helt oavsett sanningshalten i det, kan man konstatera att enskilda ideologiskt influerade personer som Linderot och Wollweber kunde anses bedriva fientlig verksamhet mot en av de krigförande makterna med Sverige som bas, vilket förstås var högst problematiskt. De flesta av de sabotage som utfördes i Sverige var riktade mot Tyskland. Janne Flyghed konstaterar att den svenska säkerhetstjänsten i själva verket inte gjorde ett enda anhållande för aktioner riktade mot de allierade.⁵⁶ Totalt beräknar han att det under åren 1939–44 i Sverige gjordes 218 anhållanden för sabotage.⁵⁷

När det gällde svensk underrättelseverksamhet fanns flera olika instanser för detta arbete, både civila och militära. En av de viktigare upprättades 1937, samma år som den för försvarsgrenarna gemensamma försvarsstaben upprättades. Major Carlos Adlercreutz fick då i uppdrag att upprätta en särskild avdelning inom den nya organisationens underrättelseavdelning: Avdelning U. Dess uppdrag skulle vara att hantera lagliga och offentliga ärenden, som att sörja för att militärattachérapporter kom in till Försvarsstaben och ansvara för frågor rörande censur, säkerhet och skydd.

I december 1939, kort efter kriget brutit ut i Finland, togs ännu ett steg för att bygga

ut den militära underrättelseverksamheten. Då inrättades på Adlercreutz initiativ en hemlig, inofficiell avdelning, den så kallade G-sektionen i syfte att bedriva spionverksamhet. 1942 ändrades namnet till C-byrån, och det är under denna benämning som byrån har gjort sig mest känd (och som därför används i denna artikel oavsett tidpunkt). Den kom att agera med okonventionella och kontroversiella metoder och därför hamnade i konflikt med den officiella underrättelseverksamheten.

Till chef för C-byrån utsågs major Carl Petersén, som fick fria händer att bygga upp organisationen och dess arbetsmetoder. Uppgiften var dock given: Byrån skulle inhämta uppgifter från det ockuperade Danmark och Norge om ”åtgärder, som kunna antagas utgöra anfallsförberedelser mot Sverige”.⁵⁸ En del av den informationen kunde man dock få tag på också i Sverige via dels flyktingar, dels tyska militärer på genomresa.

Den värnpliktige officeren Stig Roth var en av dem som hade till uppgift att utnyttja den tyska transittrafiken genom Sverige för att skaffa information. I hans personarkiv finns efterlämnade anteckningar om hur detta arbete gick till.

Såväl Nordenberg som jag själv kom under hand att knytas till verksamheten genom vår kommendering som svenska kontroll-officerare å de tyska permittenttågen. Vid samtal med de tyska officerarna erhålls många upplysningar av stort värde...⁵⁹

Roth kom snart att knytas direkt till C-byrån som chef för dess västsvenska grupp. Han menar att arbetet där inledningsvis skedde på ett snarast improviserat sätt.⁶⁰ När det gällde Norge, startade ett samarbete mellan byrån och norska motståndsrörelsen i fråga om de kurirer som reste mellan de båda länderna för att inhämta och leverera

underrättelser. Kurirverksamheten var enligt svensk lag inte tillåten, men kurirerna fick av C-byrån fri lejd över den svenska gränsen, mot att byrån i gengäld fick ta del av den insamlade informationen. Arrangemanget var alltså både olagligt och hemligt, och då och då måste byrån därför också agera för att kurirer som gripits av andra myndigheter skulle släppas fria.

Roths, som hade till uppgift att föra kurirer och gods till och från svenska gränsen, pekar på det känsliga i hela hanteringen.

Vår verksamhet var ju i högsta grad inofficiell och olaglig och det var mycket be-
gärt att svenska tull- och polismyndigheter skulle lämna sin medverkan till eller ens se genom fingrarna med en verksamhet, som gick stick i stäv mot deras instruktioner. Därtill kommer att vederbörande åtminstone i början av kriget, även om de kunde övertygas om trafikens behjärtansvärda syfte, de, i händelse att de stödde densamma, fingo göra detta på egen risk och utan att kunna påräkna minsta stöd uppifrån.⁶¹

Faktum var att C-byrån måste agera med stor försiktighet också gentemot den svenska försvarsmakten.

För att komma i närmare kontakt med de militärbefälsstaber, med vilka de olika grupperna skulle samarbeta, kommenderades vederbörande gruppleddare till en tids tjänstgöring vid respektive staber. Vederbörande högsta chefer, generalerna Högborg, Malmborg och Bratt, gjorde allt för att underlätta vår verksamhet. Det ansågs dock lämpligt att den ej blev känd längre ner. Ute i terrängen försöket vi så gott som möjligt att kringgå de militära posteringarna. För säkerhets skull var vi utrustade med passerkort och polisbrickor om det trots allt skulle behövas.⁶²

Så småningom utvecklades denna verksamhet för att uppnå större effektivitet. Ett system

av ombud, ofta bestående av civila tjänstemän inom exempelvis tull och polis, byggdes upp längs med norska gränsen. De hade till uppgift att fråga ut de norrmän som korsade gränsen om läget i det ockuperade Norge, och vidarebefordrade sedan informationen till byrån. Användningen av civila aktörer var ett sätt att utnyttja resurser där militärens inte räckte till. Men ibland kan det också ha funnits andra fördelar med denna arbetsfördelning. C-byråns nyttjande av tulltjänstemän och polis för att inhämta information från det ockuperade Norge var exempelvis både effektivt och relativt diskret, eftersom dessa ändå hanterade flyktingar vid gränsen. I och med att flyktingströmmen ökade blev dock också detta upplägg näst intill omöjligt att bedriva på ett effektivt sätt. Lösningen blev då att utfrågningarna genomfördes av C-byråns personal vid de flyktingmottagningar som inrättades.⁶³

C-byråns uppdrag att samla in hemlig militär underrättelse blev alltså ett incitament till att norska motståndsrörelsen kunde agera från svenskt territorium. Byråns verksamhet skedde givetvis under strikt sekretess, men var ändå kontroversiell då den ofta agerade utanför lagens ramar.

När det gällde insatser mot utländska agenter och sabotageverksamhet i Sverige hade civila myndigheter tagit över en stor del av dessa frågor före kriget. Detta kunde troligtvis förklaras av en strävan att minska statens utgifter, arbetsuppgifterna renodlades och kunde därmed skötas mer effektivt. Men möjligtvis kan den civila, polisiära hanteringen av dessa känsliga uppgifter ansetts ha gjort dem mindre delikata ur ett säkerhetspolitiskt och militärt perspektiv.

Ett annat medel att bemöta den statsfientliga verksamheten på ett smidigt och flexibelt sätt var att utnyttja juridiken. Janne Flyghed konstaterar att lagstiftningen snabbt kom att ses över. Regeringen ville med lagrevidering-

en öka den svenska handlingsfriheten. När ett nytt kapitel rörande spioneri infördes i svensk strafflag 1940, var det således inte bara ett uttryck för att sådana aktiviteter måste lyftas fram i lagstiftningen. Flyghed poängterar att kapitlet medvetet formulerades på ett speciellt sätt.

Genom att flera lagrum var utformade som generalklausuler blev gränsen mellan straffbart och icke straffbart beteende otydlig. Den för rättsstaten fundamentala legalitetsprincipen fick träda tillbaks till förmån för statsnyttan. I synnerhet var bestämmelserna om olovlig underrättelseverksamhet mycket diffust och vagt utformade.⁶⁴

Lagstiftningen utformades alltså på ett sätt som möjliggjorde flexibla tolkningar, och det var enligt Flyghed en möjlighet som också kom att användas. Före 1943 greps inga tyska agenter i Sverige, däremot ett stort antal som agerade för de allierade. Efter vändningen i kriget detta år blev förhållandet dock det omvända. Flyghed menar att förklaringen till denna svängning ligger i att de svenska myndigheterna valde att se mellan fingrarna i fråga om tyska agents agerande under de första krigsåren då det i detta skede ansågs ha varit för farligt att agera skarpt mot dem.⁶⁵

I den gråzon som Sverige befann sig under kriget pressades landet av krav och hot, spionage och attentat. Detta måste bemötas med medel som rymdes inom befintliga resurser och juridiska ramar, och som inte provocerade fram en regelrätt krigsförklaring. Framför allt var möjligheterna att använda konventionella militära medel högst begränsade. Studien visar hur svensk militär hanterade denna gråzon i ett antal fall, och hur civila aktörer delvis blev en del i dessa ansträngningar. Att hantera gråzonen var alltså en realitet som man måste handskas med. Ändå lyser både den och förekomsten av icke-kon-

ventionella krigföringsmedel med sin frånvaro i det försvarsbeslut som lades fram mitt under kriget, 1942. I stället lade man inför försvarsmaktens framtida organisering helt och hållet fokus på hur det konventionella kriget utvecklats; i synnerhet poängterade det rörliga pansarvapnets ökade betydelse, förekomsten av strategisk bombning och möjligheten till luftlandsättningar.⁶⁶

Avslutning: Pragmatism i gråzon – överseenden, kompromisser och kreativa lösningar

Vi började denna artikel med att konstatera att gråzonsbegreppet långt ifrån är entydigt. De flesta forskare är eniga om att det rör sig om en situation i gränslandet mellan fred och krig, och att de metoder och medel som används i konflikter sammanfaller med hybridkrigföringens. Vi har argumenterat för att Sverige under andra världskriget har befunnit sig i en sådan situation, och har alltså då agerat som en gråzonsaktör.

Vi konstaterade även inledningsvis att Sverige i ett gråzonsläge måste navigera mellan en rad begränsningar och förutsättningar för att kunna uppnå en så god som effekt möjligt, och att det kan röra både militära och civila myndigheter och andra aktörer. Vi sammanfattade detta som att man måste uppnå...

- största möjliga effekt som personella, materiella, ekonomiska och juridiska ramar tillåter,
- ett så litet dränage av resurser som möjligt,
- minsta möjlig insats med största möjliga utfall,
- mest kraftfulla insats med minsta möjliga risk,

- en balansgång mellan att inte provocera och samtidigt hålla sig väl med flera olika aktörer,
- en balansgång mellan att inte provocera och ändå förbereda sig för det värsta.

Gränsdragningen för vad som är möjligt att utträtta för militären i en gråzonssituation kan vara prekär. Försvarsmakten konstaterar i sin aktuella militärstrategiska doktrin (MSD 16) att en gråzonssituation måste hanteras pragmatiskt, och det kan i denna studie konstateras att detta gällde också under andra världskriget.

Sverige befann sig under andra världskriget periodvis i ett gråzonsläge. Uttalade krav, hot och fientlig verksamhet riktades mot landet, som dock fortfarande befann sig i formell fred. Sverige som gråzonsaktör bemötte den här situationen på olika sätt. Stöd för grannländernas krigföring mot de angripande stormakterna under kriget riskerade att både underminera den svenska neutraliteten, provocera dessa stormakter och leda till att också Sverige angreps. När Norge anfölls av Tyskland i april 1940 kom det svenska agerandet att se helt annorlunda ut än det gjort i fråga om Sovjetunionens krig mot Finland. Att kriget nu kom alldeles in på den svenska gränsen är en förklaring till detta, en annan ligger i den betydligt svalare svenska inställningen till det västra grannlandet. Utbildningen av norska polistrupper i krigets slutskede kan i sin tur förklaras av att det då stod klart att kriget var på väg att ta slut, och att det var de allierade som skulle stå som segrare.

Den svenska krigsmakten kunde utnyttja den tyska kommunikation som gick via svenska telefon- och telegraflinjer för att samla in underrättelse om tyskarnas krigsplanering. I arbetet med att knäcka den tyska chiffereringen spelade Uppsalaprofessorn Arne Beurling, som själv erbjöd sina tjänster till

Försvarsstabens kryptoavdelning, en avgörande roll. De tyska kraven på att få utnyttja de svenska järnvägarna för transporter av soldater på permission, men också krigförande trupp vilket var i klar strid med den svenska neutralitetspolitiken, beviljades så länge hotet om en tysk militär intervention i Sverige tycktes överhängande, därefter sade regeringen nej. Svensk militär måste avsättas för att bevaka dessa transporter, inte minst för att undvika attentat mot dem. Men å andra sidan kunde även transittrafiken utnyttjas av den svenska Krigsmakten för informationsinhämtning.

På grund tyska förtäckta hot beslutade regeringen och militärledningen att inte låta svenska officerare ta del i norrmännens väpnade kamp. Någon materiell hjälp till Norge ansågs länge inte heller vara möjlig. 1943 gick dock den svenska regeringen med på en norsk begäran om att utbilda polisstrupper i Sverige. Norska militära styrkor utbildades som "polisstyrkor" av svensk militär och beväpnades med svenska vapen. Denna utbildning hade klart militära förtecken, svenska militärer var involverade i verksamheten och svenska vapen och ammunition användes, det sistnämnda för att markera att det rörde sig om en *svensk* verksamhet. Bakom utbildningen låg alltså en norsk begäran, men en mycket viktig aktör för att den skulle komma att förverkligas var Nils Swedlund, chefen för Försvarsstabens sektion I. Tilläggas måste också att verksamheten drogs igång först när det tycktes klart att tyskarna var på reträtt och på väg att förlora kriget. Det innebar att riskerna med att provocera Berlin var betydligt mindre än de negativa konsekvenser det fått att inte starta den. Det gällde att hålla sig väl med västmakterna inför krigsslutet och det Europa som skulle uppstå efteråt.

Underrättelseverksamheter från båda sidor i kriget verkade med Stockholm som bas.

Sabotage och liknande, utförda i Sverige, som utgick från dessa hanterades huvudsakligen av en civil myndighet, polisen. Den svenska underrättelseverksamheten i C-byrån, å sin sida, agerade ofta utanför lagens ramar och använde sig också den i hög grad av personal utanför de militära leden. Redan innan kriget hade stora delar av övervakningsverksamheten och insatser mot utrikes underrättelseverksamhet och sabotage gjorts civila. Också i fråga om C-byrån och hanteringen av utländska underrättelsetjänster och agenter kan konstateras att en enskild person spelade en betydande roll. Major Petersén fick fria händer att bygga upp verksamheten, som kom att bli högst okonventionell och kontroversiell, i långa stycken dessutom direkt olaglig. I byrån fanns en kärna av militärer, men en mycket stor del av arbetet kom att utföras också av civila, till exempel tulltjänstemän.

I fokus för underrättelseinhämtningen rörande Norge var de många flyktingar som korsade gränsen till Sverige, men man drog även nytta av exempelvis den tyska transiteringstrafiken som passerade landet. När det gällde att hantera de utländska underrättelseverksamheterna och sabotage som utfördes på order av utländsk makt, hade hanteringen av detta i hög utsträckning lagts över på civila myndigheter redan före kriget.

De lösningar på problematiken i Sverige under andra världskriget varierade från fall till fall, men skulle alla, för att använda terminologin i MSD 16, kunna sammanfattas som pragmatiska, men i flera fall också ad hoc-artade. Samverkan skedde ofta mellan militära och civila myndigheter, och i vissa fall kom enskilda aktörer att spela en mycket stor roll för hur frågorna kom att hanteras. Lagen kunde tänjas på, och lagutrymme användas för att motivera vad som kunde anses som avsteg från neutralitetspolitiken. De svenska metoderna för att hantera den

gråzonsproblematik som rörde Krigsmaktens möjligheter och begränsningar att agera under andra världskriget, kan sammanfattas som resultat av överseenden, kompromisser och kreativa lösningar.

Hur kan Sverige hantera en gråzonsproblematik?

Ett antal svenska lagar och förordningar styr hur och vilka aktörer som kan eller får vidta olika åtgärder vid aktiviteter som skulle klassas som hybridkrigföring mot vårt land. Att genomföra totalförsvarshöjande åtgärder är under utveckling och påverkar även ett läge som utvecklas till en krissituation. Försvarsmaktens stöd till det civila samhället §7 lagen (2003:778) och (2003:375) reglerar skyldigheten att ingripa vid räddningsinsatser eller sanering efter utsläpp av radioaktiva ämnen. Vid livshotande situationer där omedelbar transport är avgörande för behandling av skadade eller sjuka personer, utföra transporter med helikopter, lämna stöd till polisen, säkerhetspolisen, tullverket, kustbevakningen eller andra statliga myndigheter utgör exempel. Vad det innebär för Försvarsmakten avgörs i varje enskilt fall och beror helt på vilket stöd som efterfrågas av den civila aktören.

Försvarssamarbete med andra, för en resurseffektivare och ökad militär förmåga eftersträvas. Bilateral avtal med Finland när det gäller övningssamarbete, kommunikationsvägar, övervakning m m, utvecklas. Inom EU finns en gemensam försvarspolitik (GSFP), idag omfattande räddningsoperationer och fredsbevarande eller fredsframtvängande uppgifter i världen. Detta är ett antal exempel på Sveriges sätt att öka sin egen säkerhet. Frågan är vart gränsen går när det gäller samarbeten och avtal innan

det blir provocerande för någon annan nation. Det finns en viss möjlighet att ändra i lagrummet för att lättare kunna vara flexibel med egna resurser, vilket skedde i Sverige under andra världskriget.⁶⁷ Den historiska kompassen har visat att alliansfrihet och neutralitetspolitiken till stor del var framgångsrik och den politiska viljan är för tillfället inriktad mot EU och samarbeten med de nordiska länderna.

Det bedrivs forskning inom området totalförsvaret och då kopplat till hur man kan maximera totalförsvarskonceptet. I utredningen SOU 2016:90 talar man om det vidgade säkerhetsbegreppet, en förskjutning mot en annan hotbild som ställer ökade krav på olika samhällsområden. Således en forskning med projekt mellan civil, militär, internationell och nationella aktörer. Vilka synergieffekter kan tillvaratas mellan dessa forum? Utvecklingen i omvärlden och karaktären på hoten gör att behovet av samordning ökat.

Det finns en del gemensamma nämnare för de dilemman som gråzonen medför. Både Ukraina och Sverige har en svår situation när det handlar om att på egen hand försvara landet vid ett strategiskt överfall. Däremot skiljer sig den historiska bakgrunden markant och därmed hur samhället ser ut och hur det styrs. Att möta en hotbild där man inte ser eller kanske vet vem motståndaren är innebär att man behöver en robust samhällsstruktur som är väl förberedd med ett väl utvecklat säkerhetstänkande. Försvarsviljan hos befolkningen behöver gå mot en gemensam riktning och därmed undvika att enskilda med särintressen kan verka mot totalförsvarskonceptet.

Maria Gussarsson är fil doktor och universitetslektor i militärhistoria. Kristina Kihlström är major och lärare i krigsvetenskap. Båda är verksamma på Militärvetenskapliga institutionen, Försvarshögskolan.

Noter

1. Kristina Kihlström har skrivit inledningen om Ukraina resp epilogen, Maria Gussarsson övriga avsnitt.
2. Sakwa, Richard: *Frontlinje Ukraina*, Karneval, Stockholm 2015, s 7.
3. Margelov, Michail: "1999–2015. EU – Russia Relations. From Courtship to Confrontation", http://valdaiclub.com/russia_and_the_world/70320.html, (2019-10-10).
4. Laurén, Anna-Lena och Lodenius, Peter: *Ukraina-gränslandet*, Atlantis, Stockholm 2015, s 96.
5. Kofman, Michael: *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine*, Rand Corporation, Santa Monica CA 2017, s 13, 28, 31 och 74.
6. Op cit, Sakwa, Richard, se not 2, s 246.
7. Weissman, Mikael: "Hybrid warfare and Hybrid Threats Today and Tomorrow: Towards an Analytical Framework", *Journal on Baltic Security*, nr 5(1) 2019, s 17; Braun, Peter: *Fighting "Men in Jeans" in the Gray Zone between Peace and War*, NATO Defense College, Rom 2019, s 2.
8. Troeder, Elizabeth G: *A Whole-of-Government Approach to Gray Zone Warfare*, Strategic Studies Institute, US Army War College, Carlisle PA 2019, s 2.
9. Ibid, s 1.
10. Mansour, Peter R: "Introduction. Hybrid Warfare in History" i Mansour, Peter R och Williamson, Murray (red): *Hybrid Warfare. Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s 2.
11. Op cit, Braun, Peter, se not 7, s 2.
12. Op cit, Weissman, Mikael, se not 7, s 21.
13. Op cit, Braun, Peter, se not 7, s 2.
14. Op cit, Troeder, Elizabeth G, se not 8, s 4.
15. Op cit, Weissman, Mikael, se not 7, s 19.
16. *Militärstrategisk doktrin – MSD 16*, Försvarsmakten, Stockholm 2016, s 38, <https://www.forsvarsmakten.se/siteassets/4-om-myndigheten/dokumentfiler/doktriner/militarstrategisk-doktrin-2016-ny.pdf>, (2021-01-14).
17. Ibid, s 35.
18. *Motståndskraft. Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025*, Ds 2017:66, Försvarsdepartementet, Stockholm 2017, s 34, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/departementsserien-och-pro-memorior/2017/12/ds-201766/>, (2021-01-14).
19. Ibid, s 69.
20. Op cit, *Militärstrategisk doktrin – MSD 16*, se not 16, s 39.
21. Uhlin, Åke: *Februarikrisen 1942: Svensk säkerhetspolitisk och militär planering 1941–1942*, Allmänna förlaget, Stockholm 1972, s 27-28.
22. Ibid, s 196-197, 202-205.
23. "Nordens utrikesministrar mötas i Köpenhamn", *Dagens Nyheter*, 1939-09-19; "De nordiska excellenserna i audiens hos kung Christian", *Dagens Nyheter*, 1939-09-13.
24. "Statsministern om nationens enighet", *Dagens Nyheter*, 1939-09-09.
25. "Neutralitet betyder normalt varuutbyte", *Dagens Nyheter*, 1939-09-13.
26. De svenska insatserna och stödet till Finland under vinterkriget 1939-40 har bland annat behandlats av Sprague, Martina: *Swedish Volunteers in the Finnish-Russian Winter War 1939–1940*, Mcfarland, Jefferson 2010, och Andolf, Göran: "Svenska frivilliga" i Claesson, Sten (red): *Svenska frivilliga i Finland 1939–1944*, Militärhistoriska förlaget, Stockholm 1989.
27. Böhme, Klaus-Richard: "Från 9 april till transiteringsöverenskommelsen" i Wangel, Carl-Axel (red): *Sveriges militära beredskap 1939–1945*, Militärhistoriska förlaget, Stockholm 1982, s 160-163.
28. Larsson, Ulf (red): *Per Albin Hanssons anteckningar och dagböcker: 1929–1946*, Kungl samfundet för utgivandet av handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholm 2011, s 99-100.
29. Op cit, Böhme, Klaus-Richard, se not 27, s 166.
30. Olof Thörnells arkiv (Krigsarkivet), vol 21. Renskrift av General Thörnells dagbok, p 12.
31. Op cit, Böhme, Klaus-Richard, se not 27, s 168.
32. Ibid, s 191.
33. Beckman, Bengt: *Svenska kryptobedrifter*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1999, s 45, 55.
34. Ibid, s 90 ff.
35. Utrikesnämndens arkiv (Riksarkivet), Protokoll, A;5. Utrikesnämndens sammanträde 1940-06-18.
36. Blidberg, Kersti: "Polistrupper och operation 'Rädda Norge'. Militär hjälp till Norge – ett svenskt intresse" i Ekman, Stig och Grimnes,

- Ole Kristian (red): *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig*, Universitetsforlaget, Oslo 1991, s 111.
37. Ibid, s 120.
 38. Berge, Anders: "Hämrat bistånd. Sverige och den humanitära hjälpen till det ockuperade Norge" i op cit, Ekman, Stig och Grimnes, Ole Kristian (red), se not 36, s 189.
 39. Citatet taget ur Andolf, Göran: "Den svenska frivilliginsatsen i Norge 1940" i Hugemark, Bo (red): *Urladdning. Blixtkrigens år, 1940*, Svenskt militärhistoriskt bibliotek, Stockholm 2002, s 278.
 40. Op cit, Larsson, Ulf, se not 28, s 100.
 41. Barstad, Tor Arne: "Norske flyktninger i Sverige" i op cit, Ekman, Stig och Grimnes, Ole Kristian (red), se not 36, s 64-67.
 42. Ibid, s 227.
 43. Ibid, s 102.
 44. Blidberg, Kersti: "Polistrupper och Operation 'Rädda Norge'. Militär hjälp till Norge – ett svenskt intresse" i op cit, Ekman, Stig och Grimnes, Ole Kristian (red), se not 36, s 227.
 45. Ibid, s 131-136.
 46. Ibid, s 141-142.
 47. Gilmour, John: *Hitler, Stalin och Sverige. Ett nytt perspektiv på den svenska erfarenheten av andra världskriget*, Santérus förlag, Stockholm 2016, s 153-154.
 48. Flyghed, Janne: *Rättsstat i kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*, Diss, Stockholm universitet, Federativ, Stockholm 1992, s 354.
 49. Ibid, s 351.
 50. Ibid, s 378.
 51. Ibid, s 382.
 52. Barstad, Tor Arne: "Norsk motstand fra svensk grunn" i op cit, Ekman, Stig och Grimnes, Ole Kristian (red), se not 36, s 229-230.
 53. "Sprängämnesarsenal avslöjad", *Dagens Nyheter*, 1940-05-04.
 54. Agrell, Wilhelm: *Storasabotageligan. Kominterns och Sovjetunionens underjordiska nätverk i Sverige*, Atlantis, Stockholm 2016, s 146.
 55. "Lars Linderot är eftersökt av kriminalen", *Dagens Nyheter*, 1941-07-24.
 56. Op cit, Flyghed, Janne, se not 48, s 360.
 57. Ibid, s 351.
 58. Citatet, som kommer från en intervju med Petersén, är hämtat ur Thun, Krister: "C-byråns verksamhet i Norge 1939-1945 – sedd ur ett förvarningsperspektiv" i Iko, Per och Zetterberg, Kent (red): *Kvalificerat hemlig. Fyra studier om svensk underrättelsetjänst och underrättelsetjänst i Sverige*, Försvarshögskolan, Meddelanden från Militärhistoriska avdelningen, Stockholm 2002, s 19.
 59. Stig Roths arkiv (Krigsarkivet), vol 1, p 2.
 60. Ibid, p 2.
 61. Ibid, p 5.
 62. Ibid, p 6.
 63. Op cit, Thun, Krister, se not 58, s 21.
 64. Flyghed, Janne: "Utrikespolitiken och rätten. Exemplet spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget", *Sociologisk forskning*, vol 29, nr 3, 1992, s 45.
 65. Ibid, s 44.
 66. *Betänkande med förslag till plan för organisationsarbetet inom försvarsväsendet: 12 januari 1942*, K L Beckmans, Stockholm 1942, s 15-28, <https://lagen.nu/sou/1942:1?attachment=index.pdf&repo=soukb&dir=downloaded>, (2021-01-14).
 67. Op cit, Flyghed, Janne, se not 64, s 44.